

הרב יואל קטן

י"ט הערות על פרק א' מהלכות בית הבחירה*

א

הרמב"ם פותח את ספר עבודה, נוסף על פסוק הפתיחה הקבוע שלו "בשם ה' א-ל עולם", גם בפסוק נוסף: "שאלו שלום ירושלם ישליו אהבין" (תהלים קכ"ב, ו). והעיר על כך הרב קאפח,¹ שהפסוק הזה נכתב כדי להדגיש את מעמדה המיוחד של ירושלים, שלאחר שנבחרה אין מקום כשר מלבדה לעבודה, כפי שמפורש בהלכה ג.

ב

בהלכה א כותב הרמב"ם, שהמקור למצוות בניית המקדש הוא הפסוק "ועשו לי מקדש" (שמות כ"ה, ח). וקשה, שבגמרא² משמע שפסוק זה הוא המקור לבניית המשכן דווקא, ויש לכאורה פסוק אחר המתייחס לבניית המקדש, "לשכנו תדרשו ובאת שמה" (דברים י"ב, ה), שהוא המקור שהביא הסמ"ג.³

בעל ערוך השולחן העתיד (להלן: ערוה"ש)⁴ מתרץ, שכוונת הרמב"ם היא לפסוק הבא:

ועשו וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנִיתִי בְּתוֹכְכֶם. כָּל־אִשְׁרֵי אֲנִי מֵרָאֶה אוֹתְךָ אֶת תְּבִנֹת הַמִּשְׁכָּן
וְאֶת תְּבִנֹת כָּל כְּלִי וְכֵן תַּעֲשׂוּ
(שמות כ"ה, ט-י).

* הערות מלוקטות, מפי סופרים וספרים, פרי הלימוד המשותף דבר יום ביומו שנערך בבית הכנסת דקהילת קודש נצרים תובב"א בבין המצרים תשס"ה. הדברים מוקדשים באהבה רבה ובהערצה לקהל קדוש זה, בתפילה ובתקווה.

1 בהערותיו על הרמב"ם שם.

2 עירובין ב ע"ב, וכן בשבועות טז ע"ב.

3 עשה קסג. גם הרמב"ם עצמו הביא פסוק זה בהלכות מלכים ומלחמותיהם פ"א ה"א, וראה בלחם משנה שם. לאור דברינו, שאין מחלוקת עקרונית בין הרמב"ם והסמ"ג, ניתן ליישב שבהלכות מלכים בחר הרמב"ם את הפסוק הקושר את בניין בית המקדש עם הכניסה לארץ, כדבריו שם: "שלוש מצות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ..." (ומקורו בגמרא בסנהדרין כ ע"ב).

4 הלכות בית המקדש א', ס"ק ו-ט.

את הסיפא דרשו חז"ל: "וכן תעשו" – לדורות.⁵ ומסביר ערוה"ש, שגם הסמ"ג אינו חולק על הרמב"ם, והוא הזכיר את הפסוק "לשכנו תדרשו ובאת שמה" מכיוון שפתח את המצווה בציטוט מהגמרא בסנהדרין כ"ב, המתייחסת לזמן חלות המצווה, ולא לעיקר המצווה.

ונראה שיש לתלות את בחירת הפסוק בדרכו של הרמב"ם לכתוב את הדרשה הפשוטה יותר.⁶ בפסוק "ועשו לי מקדש" נמצא ציווי מפורש של עשייה, ולא דרשה שצריך 'לדרוש', כמו בפסוק "לשכנו תדרשו". ואם כך, אין מחלוקת בין הראשונים לגבי מקור מצוות בניית המקדש.

ג

בהלכה ב כתב הרמב"ם:

משם באו לשילה, ובנו שם בית של אבנים, ופרשו יריעות המשכן עליו.

הרמב"ם מפרש⁷ שמדובר ביריעות המשכן שעשה משה; ולכאורה כבר אז נגנזו קרשי המשכן ואדניו.

וקצת קשה, כיוון שבספר דה"ב (א', ג) כתוב ששלמה עלה לבמה אשר בגבעון "כי שם היה אהל מועד הא-להים אשר עשה משה עבד ה' במדבר", ומשמע שאין מדובר רק על היריעות,⁸ אלא גם על המבנה עצמו!

ועוד קשה, שהרמב"ם עצמו כתב (פירוש המשניות, זבחים פ"ד מ"ו):

כאשר חרב מקדש שילה בעונות אבותינו הקימו אהל מועד שנעשה במדבר בנוב.

5 סנהדרין טז ע"ב, ושבועות יד ע"ב. הדרשה הובאה גם ברש"י על אתר.

6 עיין ביד מלאכי בכללי הרמב"ם אות ד' ובמקורות הרבים המובאים שם, וכן בשו"ת חתם סופר חלק ז' סי' ס ובשו"ת יהודה יעלה חלק א' אורח חיים סי' קטז ועוד.

7 בגמרא אין זה מפורש. במשנה (זבחים קיב ע"ב) נאמר: "ולא היה שם תקרה, אלא בית אבנים מלמטן והיריעות מלמעלן", אך בגמרא בקיח ע"א גרסו 'יריעות מלמעלן', וכן הגיה הב"ח. ועיין ברש"י בקיח ע"א ד"ה מנה"מ.

8 אם כי גם היריעות בפני עצמן קרויות 'אהל', כגון: "וְעָשִׂיתָ יְרִיעֶת עֲזִים לְאֹהֶל עַל הַמִּשְׁכָּן עֲשִׂיתָ עֲשֶׂרָה יְרִיעֹת תַּעֲשֶׂה אֹתָם" (שמות כ"ו, ז).

ומחדש בערוה"ש, שהבית שבשילה היה מבנה שעמד מתחת למשכן. המשכן עצמו נשאר שלם עם קירותיו, ורק עמד על גבי בית. ובלשונו (שם סקי"ד): "מלמטה הקימו בית של אבנים, ועליו המשכן של משה. ולכן לא היתה שם תקרה, מפני שהיריעות פרוסות מלמעלה על הגג". אך קשה, שהרי המזבח צריך להיות בנוי על הקרקע עצמה ולא על גבי כיפין!⁹ ואולי ניתן ליישב שהערוה"ש התכוון למבנה אטום מעין במה, שעליה היה בנוי המשכן, ולכן אין כאן כיפין.

ולענ"ד נראה (ואולי לזה התכוון גם הערוה"ש) שהקיר החדש שבנו בשילה הקיף את קרשי המשכן, דהיינו שלא היה זה מבנה על מבנה אלא מבנה בתוך מבנה, כך שנשאר המשכן בדיוק כמו שנבנה בימי משה. ומסביב למשכן בנו קיר אבנים, והיריעות ניצבו על הקירות האלו וגם על קירות המשכן כאחד. וזה חידוש גדול.

ד

עוד כתב הרמב"ם שם שכשמת עלי חרב משכן שילה. אך החזון איש¹⁰ העיר שלא מצינו מפורש בכתובים שמשכן שילה חרב, ונראה שנעתק משם על פי ה' אחר מיתת עלי.¹¹ ודבריו הם לכאורה בניגוד לפשט המקראות האומרים שה' נטש את שילה:

כִּי לָכוּ נָא אֶל מְקוֹמִי אֲשֶׁר בְּשִׁילֹו אֲשֶׁר שָׁכַנְתִּי שָׁמָּה בְּרֹאשׁוֹנָה וְרָאוּ אֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לוֹ מִפְּנֵי רָעַת עַמִּי יִשְׂרָאֵל... וְעָשִׂיתִי לְבֵית אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו אֲשֶׁר אָתֶם בְּטָחִים בּוֹ וְלִמְקוֹם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם וְלָאֲבוֹתֵיכֶם כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְשָׁלוֹ

(ירמיהו ז', יב-יד).

וְנָתַתִּי אֶת הַבַּיִת הַזֶּה כְּשִׁלָּה וְאֶת הָעִיר <הַזֹּאת> אֶתֵּן לְקָלְלָהּ לְכָל גּוֹי הָאָרֶץ... מְדוּעַ נָבִית בְּשֵׁם ה' לֵאמֹר כְּשִׁלֹו יִהְיֶה הַבַּיִת הַזֶּה וְהָעִיר הַזֹּאת תִּחָּרֵב מֵאִין יוֹשֵׁב

שָׁמַע אֶל־הֵאָמַר וַיִּחַעֲבֹר וַיִּמָּאֵס מְאֹד בְּיִשְׂרָאֵל. וַיִּטֹּשׁ מִשְׁכַּן שָׁלוֹ אֲהֵל שָׁכֵן בְּאֶדְסָם. וַיִּתֵּן לְשָׁבִי עֲזוֹ וְתַפְאֲרָתוֹ בְּיַד צָר (תהילים ע"ח, נט-סא).

ה

בהלכה ד כתב הרמב"ם:

9 זבחים נח ע"א, וכן פסק הרמב"ם בפרק זה (ה"ג).

10 מהדורא קמא סי' מא סקי"ח (עמ' 180 בכרך קדשים).

11 ועי' שו"ת חת"ם סופר חלק ב', יורה דעה רסד ד"ה וא"כ.

בנין שבנה שלמה כבר מפורש במלכים. וכן בנין העתיד להיבנות, אף על פי שהוא כתוב ביחזקאל, אינו מפורש ומבואר. ואנשי בית שני כשבנו בימי עזרא בנוהו כבנין שלמה, ומעין דברים המפורשים ביחזקאל.

המפרשים¹² מקשים מדברי הרמב"ם עצמו, שכתב בפירוש המשניות שהבית השלישי ייבנה בתבנית הבית השני - ומשמע שהבית השני צריך היה להיבנות כפי התיאור שבספר יחזקאל, בעוד שמדבריו כאן משמע שרק פרטים מסויימים בנו בוני בית שני כבנין יחזקאל, ואת כל השאר בנו כבבית ראשון!

ועוד קשה לשון הרמב"ם במה שכתב "וכן בנין העתיד" - הרי מדובר בדברים הפוכים: בנין שלמה מפורש בספר מלכים וכך נבנה, אך בנין העתיד אינו מפורש, וצריך היה הרמב"ם לכתוב 'אבל' ולא "וכן"!

ונראה שכך יש לפרש את דבריו: "בנין שבנה שלמה כבר מפורש במלכים, וכן בנין העתיד להיבנות [ייבנה בדומה לבנין שלמה, כי] אף על פי שהוא כתוב ביחזקאל - אינו מפורש ומבואר, ואנשי בית שני כשבנו בימי עזרא בנוהו כבנין שלמה ומעין הדברים המפורשים ביחזקאל" [וכך יעשו גם בבנין שלישי]. ויש קצת גמגום וקיצור בלשונו הזהב של הרמב"ם, אבל ברור לעניות דעתי שזוהי כוונתו, שהבנין שעתיד להיבנות לעתיד לבוא, כמו הבית השני, דומים לבנין שלמה המפורש במלכים יותר מאשר לבנין המתואר בספר יחזקאל.

ואולי כמו שהורדוס הרחיב והגדיל את הבית שבנו עולי גולה, ולמרות שגוף הבנין היה חדש נחשב גם הוא 'בית שני' - כך אפשר שבנין יחזקאל 'שדרג' לעתיד לבוא את הבית השלישי. הבית השלישי ייבנה, בעזרת ה' יתברך, במתכונת הבית שעשה שלמה, ואחר כך יהפוך ל'בנין יחזקאל'. ואולי אפשר כך לקרב את שיטות רש"י והרמב"ם בבנין בית שלישי,¹³ שאכן יבנה המקדש בעז"ה בידי אדם, בתבנית הבית השני כמו שפסקו חז"ל וכפי שתיאר הרמב"ם בהלכותיו; אך בשלב מסויים 'שודרג' הבית לבית מקדש בנוי ומשוכלל על פי נבואת יחזקאל, ובית זה ירד מן השמים כשיטת רש"י. ואיש לא ידע איך יהיו הדברים עד שיהיו, בעגלא ובזמן קריב.

12 תוספות יום טוב בפתיחתו למסכת מידות, וכן ערוה"ש סי' ב, א-ב.

13 וראה להלן אות יט.

ו

בהלכות ח וט פסק הרמב"ם, שאת ההיכל והעזרה בונים מאבנים גדולות, ואם לא מצאו אבנים גדולות אפשר לבנותו מלבנים וסיד [=מלט]. דין זה נלמד מהמזבח, שהקב"ה ציווה לבנותו מזבח אדמה, אך קיימת גם אפשרות "ואם מזבח אבנים תעשה לי" (שמות כ', כ-כא).

בתקופת המשכן, שבה המזבח היה מיטלטל, אמנם בנו מזבח אדמה. אך לדורות, המזבח צריך להיות מאבנים דווקא.¹⁴ וגם כאן חז"ל אמרו במכילתא יתרו: ¹⁵ "רצה לעשות של אבנים יעשה, של לבנים יעשה".¹⁶ וכתוב בספר בראשית ("א, ג): "ותהי להם הלבנה לאבן", ומכאן שאין צורך באבן טבעית דווקא, ואפשר [אולי ברמה מסויימת של דיעבד] להשתמש לבניין המקדש גם באבן מלאכותית, ובימינו במלט ובטון.

ז

עוד כתב שם (הלכה ח):

ואין מפצלין את אבני הבנין בהר הבית, אלא מפצלין אותן ומסתתין אותן מבחוץ, ואחר כך מכניסין אותן לבנין. שנאמר (מל"א ה', לא): "אבנים גדולות אבנים יקרות ליסד הבית אבני גזית".

את אבני הר הבית צריך לפצל ולהחליק, כיוון שנקראו: 'אבני גזית' - אבנים גזוזות.¹⁷ ובהלכה י פסק הרמב"ם שריצוף הר הבית נעשה ב'אבנים יקרות'. לכאורה הכוונה ב'אבנים יקרות' לאבנים גדולות במיוחד, אבנים כבדות;¹⁸ וזאת בניגוד לאבני הבניין והמזבח שאינן חייבות להיות גדולות, ויותר מכך - קשה לעשותן גדולות מדי, כיוון

14 ראה **ספר המצוות**, עשה כ'.

15 מסכתא דבחדש פרשה יא, ד"ה ואם מזבח אבנים.

16 ומעין דברי הגר"א (**דברי אליהו**, וילנא תרפ"ט, פרשת אחרי מות) בתחילת פרשת אחרי מות לגבי כניסת הכהן הגדול לקדש הקדשים: "בכל עת" (ויקרא ט"ז, ב) - "בזאת יבוא אהרן אל הקודש" (שם שם, ג), שאהרן יכול להיקדש בכל זמן "בזאת". אבל לדורות "והיתה לכם לחקת עולם בחודש השביעי בעשור לחודש" (שם פס' כט, ויעויין בדברי אליהו שם).

17 כפי שפירש **הערך**, בערך 'גזית'.

18 ראה **רש"י** במל"א ה', לא, ושאר מפרשים שם; 'קיר' בארמית פירושו כבד.

שהן צריכות להיות חלקות (כפי שיתבאר להלן), וקשה למצוא אבנים גדולות חלקות לגמרי, ולכן השתמשו בחלוקי נחל, וכדלהלן.

אולם בערוה"ש¹⁹ מפורש להיפך: 'אבנים גדולות, אבנים יקרות, אבני גזית' - גדולות לבית ויקרות לריצוף, והאבנים היקרות אינן דווקא גדולות. בספר מ"א נאמר (ז', י): "וּמִיֶּסֶד אֲבָנִים יִקְרוּת אֲבָנִים גְּדוּלוֹת אֲבָנִי עֶשֶׂר אַמּוֹת וְאֲבָנִי שְׁמֹנֶה אַמּוֹת". והערוה"ש הבין שלדעת הרמב"ם מדובר רק באבנים ששימשו לבניין, ולא לרצפה שהיו בה רבדים רבדים. ואת המלה רצפה הוא מסביר מלשון 'ריצופים', אבנים קטנות [יחסית] רצופות.²⁰

ח

ואין בונים בו עץ בולט כלל, אלא או באבנים או בלבנים וסיד (ה"ט).

ישנה מחלוקת עתיקה אם גורסים ברמב"ם 'בולט' או לא.²¹ מסקנת נושאי הכלים, וכן הוא במהדורות הנדפסות,²² היא לגרוס 'בולט'; אך עובדה היא שברבים מכתבי היד והראשונים לא גרסו 'בולט', ואולי זהו אחד מתיקוני הרמב"ם עצמו בנוסח משנה תורה, שלא הוזכר במקום אחר, ונכנס רק לחלק מכתבי היד הקדומים.

בכל אופן ברור שגם עצים שימשו לבניין המקדש, כמפורש בתנ"ך²³ ובחז"ל;²⁴ ומוכרחים לקבל את תירוץ האחרונים,²⁵ שלדעת הרמב"ם אסור עץ גלוי, ועץ מחופה

19 ס"ג, ג.

20 גדולות פחות מאבני ההיכל שהיו של עשר אמות, אבל בוודאי מדובר על אבנים גדולות כדי כך שאדם פושט את עצמו עליהן בידיו וברגליו, והן אבני משכית שמותר להשתחוות עליהן רק בבית המקדש.

21 עיין בילקוט שינויי נוסחאות במהדורת פרנקל.

22 במהדורת וורשה-ווילנה, וגם במהדורת פרנקל ובמהדורת קאפח.

23 מ"א פרק ו'.

24 והרמב"ם עצמו כתב (הל' עבודה זרה פ"ו ה"י), שאין בונים אכסדראות של עץ במקדש, והרחקה יתירה היא - ומשמע שמדובר בדין דרבנן. וראה במהר"י קורקוס כאן שהרחיב בכך.

25 שו"ת רדב"ז ח"ה סי' צד, וראה בספר המפתח במהד' פרנקל הפניות לאחרונים נוספים שכתבו כך.

מותר.²⁶ ואולי גם **הראב"ד** (שהשיג על הרמב"ם כאן ובהלכות עבודה זרה פ"ו ה"י) מודה לזה, מתוך שהקשה על הרמב"ם קושיות חלשות יחסית (מלשכת העץ של כוהן גדול ומהגזוזטראות בשמחת בית השואבה), שהמפרשים מתרצים בקלות [אולי הלשכה לא היתה עשויה מעץ ממש; אולי אין בעיה במבנה זמני וכד'], ולא היקשה ממקראות מפורשים שהיה עץ בבניין.

ולפי זה ייתכן שאפשר ללמוד מעץ מחופה על ברזל מחופה, וניתן יהיה לבנות את בית המקדש בבטון מזויין ככל בנין מודרני, שהרי הברזל מצופה בבטון, והבטון הוא כאבן כמבואר לעיל (הערה ו). ורק לכתחילה צריך להשתמש עד כמה שאפשר באבן ממש, וכמובן שיש להקפיד שלא יהיו עץ וברזל גלויים.

בבניין המזבח יש איסור של נגיעת ברזל באבנים. יש לדון האם דין זה קיים גם באבני ההיכל והעזרות, ונפקא מינה לעניין הצעתנו לשימוש בברזל מחופה. לקמן בהלכה טו, פסק הרמב"ם: "כל אבן שנגע בה הברזל, אף על פי שלא נפגמה - פסולה לבנין המזבח ובנין הכבש". ומשמע שבאבני ההיכל והעזרות אין סיבה לחשוש מנגיעה בעלמא שאין בה שום גירוד או שריטה.

מדברי **ערוה"ש** משמע יותר מכך. לדעתו (סי' ד, ט), נגיעת ברזל באבן האסורה באבני המזבח אינה נגיעה בעלמא, אלא דווקא כשחתך את האבן או קצצה בברזל, גם אם לא נעשית פגימה. והוכיח את דבריו מהפסוק בסוף פרשת יתרו: "לא תבנה אתהן גזית" - לא תגזוז אותן, לא תחתוך אותן. לדעתו צריך לפרש, ש"אבן שנגע הברזל" היינו אבן שנחתכה על ידי ברזל, אע"פ שלא נפגמה והיא שלמה, ואילו אבן שנגע בה הברזל סתם כך אינה נפסלת.

ודווקא במזבח ובכבש מקפידים שלא תהיינה אבני גזית כלל; אך את האבנים המשמשות לבנין העזרה אסור אמנם לסתת בתוך הר הבית (כמפורש בהלכה ח), אך מותר להוציאן לחוץ לתקן ולהחזירן. ולכאורה, מותר יהיה מקל וחומר לבנות מחוץ להר הבית 'אבנים' מבטון בצמוד למוטות ברזל, כדרך עשיית בטון מזויין. אמנם

26 אמנם נאמר במל"א ו', יט: "הכל ארז אין אבן נראה", ומשמע שהאבן הייתה מחופה והעץ היה גלוי. אך הכתוב מדבר על הקירות הפנימיים, כנאמר בפסוק טו: "צפה עץ מבית", ורק בקירות הפנימיים אכן "אין אבן נראה". ובקירות החיצוניים של הבית אין עץ נראה, כדברי הרמב"ם.

בערוה"ש כתב שמשנבנה הבית אסור לתקן אבנים בברזל גם מחוץ להר הבית, ובכל זאת גם מכך אין ראיה שאסור לבנות 'אבנים' עם ברזל.²⁷

ט

בהלכה יג, הביא הרמב"ם מקור מפסוק שאין עושים את המזבח אלא מאבנים. ובהלכה יד הוסיף:

כל אבן שנפגמה כדי שתחגור בה הציפורן כסכין של שחיטה,²⁸ הרי זו פסולה לכבש ולמזבח שנאמר (דברים כ"ז, ו): "אבנים שלמות תבנה את מזבח יי". ומהיכן היו מביאין אבני מזבח? מן בתולת הקרקע, חופרין עד שמגיעין למקום הניכר שאינו מקום עבודה ובנין, ומוציאין ממנו האבנים; או מן הים הגדול, ובנין מהן. וכן אבני ההיכל והעזרות שלמות היו.

הרמב"ם משווה בין הכבש למזבח, ומשמע שגזירת הכתוב שאין עושים את המזבח אלא מאבנים שייכת גם בו. אבל הוא מחלק ביניהם לבין ההיכל והר הבית, וראה להלן.

²⁷ כל הדיון לעיל מתייחס דווקא לשימוש בברזל. בשאר מתכות המשמשות לבנין, ייתכן שמותר להשתמש לכתחילה. הרב מנחם מנדל כשר אסף מקורות בעניין זה בתורה שלמה, שמות כ', כב הערה תקנה.

במכילתא דרשב"י (כ', כב) נאמר: "...שרבן יוחנן בן זכאי או' מה ראה ברזל ליפסל [מכל מ]יני מתכות [כולן] מפני שהחרב נעשת ממנו וחרב [סימן] פורענות ומזבח סימן כפרה מעבירין דבר שהוא סימן פורענות מפני דבר שהוא סימן כפרה". ומכאן שדווקא ברזל פוסל. וכן מפורש בפירוש הרמב"ן לתורה: "וזהו הטעם שהזכירו הכתוב בפירוש אשר 'לא תבנה אתהן גזית', כי בהניף עליהם שום ברזל לעשותם כן הנפת עליה חרבך המרצח ומרבה חללים וחללת אותה. ומפני זה לא היה במשכן ברזל, כי גם יתדותיו - שהיו טובות יותר מברזל - עשה נחשת. וכן בבית עולמים לא נעשה בו כלי ברזל מלבד הסכינים, כי השחיטה אינה עבודה. והכתוב לא אסר לבנות גזית רק בהניף עליהן ברזל, כי פירש כאשר 'חרבך הנפת עליה', ומפורש בזה 'לא תניף עליהן ברזל' (דברים כז ה), ואם בא לסתת אותן בכלי כסף או בשמיר שהזכירו רבותינו (סוטה מח ב) הרי זה מותר, אע"פ שאינן שלמות". (רמב"ן שמות כ', כא).

יצוין, כי דיון דומה קיים גם בעניין כלי מתכות. האם מדובר דווקא בשש המתכות הכתובות בתורה (זהב, כסף, נחושת, ברזל, בדיל ועופרת) או בכל המתכות (ראה למשל בשו"ת אגרות משה, יורה דעה חלק ב', סי' קסד).

²⁸ ובהלכות שחיטה פ"א ה"ד, הגדיר הרמב"ם את שיעור הפגם הפוסל בסכין שחיטה: "כתלם קטן ביותר".

עוד מדגיש הרמב"ם שמוציאים אבנים למזבח מבתולת הקרקע או מהים הגדול דווקא, שהם מקומות שברור לנו שמעולם לא שברו את האבנים שנמצאות בו, וגם בחפירה בבתולת הקרקע צריך להיזהר שלא לפגוע באבנים בכלי החפירה.²⁹ והכסף משנה הפנה לגמרא בזבחים נד ע"א: "ומביא חלוקי אבנים מפולמות, בין גדולות ובין קטנות", שממנה מוכח שאין בכלל דין של אבנים גדולות במזבח.

י

בהלכה טו כתב הרמב"ם שגם אבני ההיכל והעזרות פסולות אם הן פגומות; אבל בהן לא כתב את דין פגימה כציפורן, ובהלכה ח פסק שמותר לסתתן מחוץ להר הבית. ולפי זה נראה לכאורה שאם נפגמו מותר לפרק אותן, להוציאן מהר הבית, לשפצן ולהחזירן. כך אמנם דייק ערוה"ש³⁰ מדברי הכסף משנה, והביא ראשונים שחולקים על זה.

ערוה"ש עצמו³¹ טען שיש לחלק בין שיעור הפגימה הפוסלת בהיכל ובעזרות לעומת הכבש והמזבח. והוא הציע ששיעור הפגימה הפוסלת בהם הוא כטפח, כמו בגוף המזבח [לא באבניו];³² נראה שלדעתו 'שלמות' היא ענין יחסי, בבנין המזבח כחגירת ציפורן ובאבני הבית רק בפגימה של טפח.³³ אך כאמור לעיל, ערוה"ש מחמיר שאסור לשפץ את האבנים (דהיינו לשייף אותם) גם מחוץ להר הבית אחרי שנפסלו.

29 נימוק זה מופיע בפירוש הרא"ש למסכת מידות (פ"ג מ"ד), והוא מוסיף שהיו מוציאים את האבנים מהקרקע בקרדומות של עץ דווקא.

30 סי' ד, יא.

31 שם, ד-ו.

32 יש בעניין מחלוקת תנאים בחולין יח ע"א, והרמב"ם פסק (להלן פ"ב ה"ח) כדעת רשב"י, ששיעור פגימת מזבח בכטפח.

33 ר' דוד פוקס הציע להסביר את החילוק כך: לדעת הרמב"ם דין 'שלמות', אותו פסק גם באבני ההיכל, אינו קובע שיעור לפגם הפוסל, אלא קובע רף ליופי (ראה לקמן בהלכה יא). האבנים שמהן בונים את ההיכל והעזרות הן חלק מבניין המזבח, ושיעור פגימתן הוא טפח, כשיעור הפגימה הפוסלת בבניין; אך במזבח התורה התייחסה במפורש לאבנים בפני עצמן, ולכן שיעור פגימתן הוא כחגירת ציפורן.

הר"י עמדין³⁴ חילק בכיוון אחר. הוא הוכיח מהגמרא בחולין (יז ע"ב) שחגירת צפורן הפוסלת בסכין, היא דווקא על ידי מורשא בולטת; וכתב ששקע עולה ויורד כשר בסכין, וכן אינו פוסל באבנים, כיוון שאין הציפורן חוגר בה אם אין בה מורשא בצידי השקע. וכן כתב שגם בחלוקי אבני נחל, אי אפשר שלא ימצאו שקעים כעין גומות, ואף שהם קטנים מאוד הלא שיעור הפגימה קטן ביותר.

וכתב ששקע הנמצא באבן מתחילת ברייתה אינו פוסל אותה, למרות שהאבן אינה חלקה ושווה, כל עוד אין בשקע כדי לחגור ציפורן. ומשום כך, השקעים בחלוקי נחל אינם פוסלים. ולמעשה כתב, שרובן של אבנים כך הוא דרך גידולן שאין חוגרת בהן ציפורן, ואין זה רחוק כל כך למצוא אבנים שלימות בלא פגימה.

והרש"ש על משנת מידות (פ"ג מ"ד) הרחיק לכת יותר, וחידש שדווקא אם נפגמו האבנים בחציבתן או אחרי בנייתן פסולות, אבל אם מצאן בטבע כשהן פגומות - כשרות.

יא

ומצוה מן המובחר לחזק את הבנין ולהגביהו כפי כח הציבור שנאמר (עזרא ט', י): "ולרומם את בית אלהינו", ומפארין אותו ומייפין כפי כחן (הי"א).

האם צריך לפאר גם מקומות שלא רואים אתם?

הרמ"א³⁵ הביא את דעת **המרדכי**, שאם המעיל [=המפה של ספר התורה] מצד אחד פשתן ומצד אחד משי, צריך להפוך את המשי לצד הספר ולגלול, וכתב שלא נהגו כן,³⁶ אך המג"א הכריע (שם סק"ד) שיש לנהוג כן לכתחילה.

המרדכי³⁷ הביא לדינו ראייה ממזבח הקטורת; והמגן אברהם טען שמדובר בטעות הדפוס, וצריך להיות: "דומיא דארון העדות". המגן אברהם ציין שכן הוא בספר חסידים,³⁸ שהוכיח זאת מכך שבמשכן הקרשים לצד הפנימי היו מצופים זהב וכן

34 דבריו נדפסו בסוף מהדורת פרנקל, יחד עם ספר הליקוטים.

35 **שולחן ערוך** אורח חיים קמז, א.

36 ומקורו **בבית יוסף**, אורח חיים קכג.

37 סוף מגילה, סי' תתלג.

38 סי' תתקלא (דפוס בלוניא).

המקדש. וכן כתב הגר"א, שהמקור אינו מהכלים, אלא מגוף ההיכל שאותו ציפה שלמה המלך עצי ארזים וברושים ובזהב (מל"א ו', טו-ל), למרות שכמעט אף אחד לא הגיע לשם.

הגר"א מסביר שדעת הבית יוסף החולקת על המרדכי, ופוסקת שאין צורך לנאות מקום מוצנע, סוברת שמאחר שגם פנים הבית נראה לעיתים, צריך פאר גם בחלקו הפנימי. הגר"א הביא לכך ראיה ממזוזה שצריכה שרטוט כיון שרואים אותה פעמיים בשבע שנים, בניגוד לתפילין שאינם צריכים שרטוט כלל. ראיה נוספת הביא ממשנת מידות (פ"ד מ"א) האומרת שמאחורי הדלתות לא היה טוח בזהב, כי כשהיה משהו באולם הדלתות נשארו פתוחות, ואף פעם לא היו רואים את אחוריהן.³⁹

עוד כתב הרמב"ם שם:

אם יכולין לטוח אותו כולו בזהב ולהגדיל במעשיו הרי זו מצוה.

והסביר ערוה"ש (סי' ג, טו), שהרמב"ם כתב שזו מצווה משום דברי הירושלמי⁴⁰ שמחה נגד הפאר המוגזם של בתי כנסת, וגם ספר הזוהר⁴¹ מגנה תופעה זו. ולכן חידש הרמב"ם שבית המקדש, שהוא מקום המקודש לכל ישראל ובו השכינה שורה - מצווה שיהא מהודר ככל האפשר.

יב

הגמרא בשבת (יא ע"א), דורשת מהפסוק בעזרא שהרמב"ם הביא כאן, שאסור ששום בניין בעיר יהיה גבוה מבית הכנסת; והרדב"ז כאן כותב שקל וחומר לבית המקדש.

לכאורה, מותר היה לבנות בתים במקומות שהיו גבוהים מבית המקדש, כמו בירושלים העליונה (=הרובע היהודי); קשה לומר שכל הבתים שם נבנו שלא ברצון חכמים, ואין לכך רמז בקדמונים! וצריך עיון. ואמר לי הרב זלמן קורן שליט"א, שהמקומות הגבוהים בעיר העליונה הם בערך בגובה של 780 מ' מעל פני הים וסלע

39 להלכה, פסק הגר"א כדעת הבית יוסף. המשנה ברורה (שם סק"י) פסק שירא שמיים יעשה לספר התורה מפה יפה משני הצדדים. וערוה"ש (שם, י) כתב שעיקר כבודה של התורה הוא לעיני הרואים, ומשמע שאין להחמיר בכך.

40 פאה פ"ח ה"ח, כא ע"ב.

41 בראשית כה ע"ב.

אבן השתיה הוא בגובה של 740 מ' בערך, כך שבהחלט יתכן שהקפידו שהגגות בעיר העליונה לא היו גבוהים יותר מגג ההיכל, שהתנשא לגובה של כ-800 מטר מעל פני הים.⁴²

בערוה"ש כתב (סי' ג, טז) שאפשר שאף בכל ארץ ישראל אסור שיהיה בניין גבוה מן המקדש, וצ"ע.⁴³

יג

אין בונין את המקדש בלילה, שנאמר (במדבר ט', טו): "וביום הקים את המשכן" - ביום מקימין ולא בלילה. ועוסקין בבנין מעלות השחר עד צאת הכוכבים. והכל חייבין לבנות ולסעד בעצמן ובממונם, אנשים ונשים, כמקדש המדבר. ואין מבטלין תינוקות של בית רבן לבנין (היי"ב).

הרמב"ם מדגיש את הלימוד מהמשכן, ודייק ערוה"ש שהמקור הוא דווקא מהקמת המשכן ולא מעשייתו, ולכן מדובר דווקא בשעה שהמשכן הוקם וחובר לקרקע. משום כך הוא כתב שגם במקדש, מותר להכין בלילה דברים בתלוש.

הרדב"ז למד מכאן דין שונה - שדווקא המקדש עצמו, משער ניקנור ולפנים, אסור לבנותו בלילה. אך בעזרת נשים, ובחיל - מותר לבנות בלילה, כיוון שהם נחשבים חלק מהר הבית ולא מהמקדש, וגם בהקמת המשכן הקפידה התורה רק על המשכן עצמו, ולא על חצר אהל מועד.

יד

הרמב"ם מדגיש שבונים את המקדש מעלות השחר עד צאת הכוכבים, כמו שעשו בזמן בניית החומות בתקופת עזרא (נחמיה ד', טו), למרות שלגבי כל המצוות זמן עלות השחר מוגדר יום רק בדיעבד.⁴⁴

42 גובה ההיכל היה מאה אמות (מדות פ"ד מ"ו). הר הזיתים גבוה יותר, אך שם כנראה שלא היו בתי מגורים. תודה למורי וידידי ר"ז קורן שליט"א על סיועו בעניין זה.

43 מסברה נראה היה לומר שאם אי אפשר לראות את המקדש ואת הבית המרוחק יחד ממקום שלישי לא שייך לדבר על 'מי גבוה יותר', שהרי אין מדובר בגובה מוחלט של הבניין אלא בכבודו, שאין בניין אחר המתנשא למעלה ממנו (הערת ר' יוסי עופר).

44 ואולי מספיק שלא יוגדר 'לילה' למרות שאינו יום ממש, וצריך עיון.

טו

גם נשים חייבות בבניין הבית, כפי שהיו חייבות בבניין המשכן. ורבים הקשו⁴⁵ שזו מצוות עשה שהזמן גרמא (שאין זמנה בלילה), ומדוע לחייב אותן? ועוד קשה שבמשכן הנשים רק טוו את העיזים, ואין זו מלאכת בניין, ואיך למדים ממנה? ואפשר לתרץ את שתי התמיהות כאחד: הרי גם לא כל הגברים עבדו בבניין עצמו, ורבים עבדו בעבודות הכנה וסיוע שונות, סיוע שיש בו ממש; עבודות אלו שאינן בבניין עצמו מותר לעשות גם בלילה, והן נחשבות חלק מבניין הבית - ולכן אין זו מצוות עשה שהזמן גרמא.

ולפי זה אפשר ליישב קושיא נוספת, שהרי המשכן נבנה ככפרה על חטא העגל, והנשים שלא חטאו בעגל למה היו חייבות בבניית המשכן? ולפי הנאמר לעיל הדבר פשוט: גם לנשים שלא חטאו בעגל יש צורך בקרבנות ובכפרה וכו', דהיינו בשימושי המשכן, ולא דווקא בעצם בנייתו. ואכן הן עסקו בתשמישי הבניה ולא בבנייה עצמה, וכן"ל.

עוד ראייה שנשים חייבות בבניית ביהמ"ק הביאו מהגמרא (בבא בתרא ד ע"א) שאמרה על הורדוס "שאני עבדא דחייב במצוות"⁴⁶, ונשים כעבדים. אך לכאורה אין משם ראייה, כי שם הכוונה היא שעבד חייב בכלל המצוות, ולכן השיא בבא בן בוטא עצה להורדוס שיבנה את בית המקדש; אך אין הכוונה שהעבד חייב בגברא במצווה לבנות.

טז

אין מבטלין תינוקות של בית רבן לצורך בניית המקדש, הואיל והעולם מתקיים בהבל פיהם (שבת קיט ע"ב). ומשמע, שמבוגרים כן מבטלים. ולכאורה קשה מהגמרא במגילה טז ע"ב, האומרת שגדול תלמוד תורה יותר מבניין בית המקדש, ומביאה ראייה מעזרא!

הרדב"ז כתב שבניית בית המקדש פוטרת מתלמוד תורה, כיוון שזו מצוה שאינה יכולה להיעשות ע"י אחרים, ועוד שיכול ללמוד בלילה, ואפילו תוך כדי הבניה על ידי

⁴⁵ הגרי"ש נתנזון בשו"ת **שואל ומשיב** מהד' תניינא חלק ג' סי' פט, ועוד רבים אחרים (עיין בספר **המפתח** ברמב"ם מהדורת פרנקל עמ' תרכא).

⁴⁶ אמנם ראה **בחת"ם סופר** שם, שטען שזו הייתה ההוא-אמינא של בבא בן בוטא, ובבא בן בוטא עצמו הסתפק בזה, וחבריו חלוקים עליו.

הרהור [ומשמע שהוא הדין לשאר הלומדים שהזדמנה להם מצוה, שאם יכולים להרהר בתורה בזמן המצוה קשה לפטור אותם ממנה!] וערוה"ש (סי' ג, כ) הביא ראיה מכתובות יז ע"א (בעניין הוצאת המת והכנסת כלה) שמבטלים תלמוד תורה של גדולים לצורך בניית בית המקדש, וכתב שהחידוש שבדברי הרמב"ם הוא שפטרו גם את מלמדי התינוקות ממצוות בניית המקדש כדי שלא לבטל את התינוקות.

יז

בהלכה טז פסק הרמב"ם שמלבנים את המזבח פעמיים בשנה, ולכאורה זה קשור לדין ייפוי המקדש המוזכר בהלכה יא.

הרמב"ם פסק שאין מלבנים את המזבח בכפיס של ברזל; והראב"ד הבין שלדעתו מותר ללבן את ההיכל והעזרות בברזל, והשיג: "וכן מכל העזרות ומכל הלשכות שהן קדש" - כלומר, בכולן אסור להשתמש בכפיס של ברזל. **הכסף משנה** הקשה על הראב"ד, מה בכך שיגע ברזל באבנים שאינן אבני מזבח? ותירץ **ערוה"ש** (סי' ד, יג) שהבעיה אינה במגע גרידא, אלא בפגיעה באבנים, וחוששים שהאבנים ייפגמו.⁴⁷ הבנה זו ראה ערוה"ש כפשוטה מאוד, עד שתמה על הכס"מ מדוע העלה את קושייתו!

יח

בהלכה יז, הרמב"ם לא הזכיר את דין עליה על המזבח עקב בצד אגודל, למרות שהזכיר דין זה בפירוש בספר המצוות (לאו פ) בעניין האיסור לעלות במעלות, וכן מפורש במכילתא⁴⁸ ובירושלמי.⁴⁹ **המשנה למלך** הקשה על השמטה זו, ונשאר בצ"ע.

הרב קאפח כתב בפירושו שיתכן שהרמב"ם מפרש שעצם העלייה במעלות היא הפסיעה הגסה, וההליכה עקב בצד אגודל אינה מעכבת אלא היא מעצם הדין של ההליכה בכבש ולא במעלות. ואולי זו כוונתו: חייבים לעלות על המזבח בדרך של עקב **בצד** אגודל [= בכבש] ולא עקב **מעל** אגודל [= במעלות]. ויש להביא ראיה שהליכה עקב בצד אגודל אינה מעכבת, מהמשנה ביומא (פ"ב מ"ב) שהכוהנים היו רצים על הכבש, וריצה בוודאי שאינה עקב בצד אגודל.

47 כשיטתו שהובאה לעיל באות י'.

48 מסכתא דבחדש פרשה יא, ד"ה ולא תעלה.

49 ברכות פ"א, ד ע"א.

יט

ידועה המחלוקת אם הבניין שלעתיד לבוא ייבנה מן השמים או ייבנה בידינו. הגמרא בראש השנה ל ע"א מביאה אפשרות שהמקדש ייבנה בלילה, או בט"ו בניסן סמוך לשקיעה. רש"י אומר שבניין שלעתיד לבוא ייבנה בידי שמים, וכן כתב בסוכה⁵⁰ שהמקדש העתיד שאנו מצפין לו בנוי ומשוכלל הוא ייגלה ויבוא משמים, שנאמר (שמות ט"ו, יז): "מקדש ה' כוננו ידיך". וכן כתבו התוספות על אתר, והרמב"ן בשער הגמול ועוד ראשונים.

אך תמוה שעניין עקרוני זה, אינו מפורש בחז"ל בשום מקום, ולהיפך - במקומות רבים משמע שהבניין ייבנה בדי אדם ככל מצווה אחרת. אולי מקור רש"י ודעימיה מהגמרא⁵¹ האומרת ששבעה דברים נבראו לפני בריאת העולם, ובהם המקדש; אך הר"ן⁵² מסביר שהכוונה היא שדברים אלו עלו במחשבה להיבראות קודם שנברא העולם, ואין מכאן רמז שלא ייבנו בידי אדם. ועוד ייתכן שכוונת הגמרא שם היא לבית המקדש שלמעלה, וכמו התורה שקדמה לעולם; אבל לימוד התורה שלנו הוא מצוות עשה יום יום. ובבראשית רבה⁵³ מובא הסיפור שהמלכות גזרה לבנות את בית המקדש והתחרטה אחר כך, ובמקומות רבים אחרים משמע שייבנה בידי אדם. וביחזקאל מ"ג, יא, בסוף הנבואות על בית המקדש העתידי, מפורש מפי הנביא "ועשו אותם" - כלומר שיש לעשות בפועל. וכך מפורש גם ברמב"ם בהרבה מקומות.

וייתכן (כפי שכבר הזכרנו אות ה), שלאחר שנבנה את הבית השלישי, יהיה עוד מקדש אחרון שירד מהשמים, והוא יהיה כמקדש יחזקאל ובו יהיה הכל בנוי מאבנים יקרות כמו שמפורש בנבואת ישעיהו. ולא צריך חורבן בשביל זה, כמו בניין הורדוס שסותרו ובנו ולא נחשב חורבן אלא שיפוץ, והוא נחשב תכליתו ושיאו של הבית השני, כדברי חז"ל (בבא בתרא ד ע"א): "מי שלא ראה בנין הורדוס, לא ראה בנין נאה מימיו".

הרחמן הוא יחזיר לנו את עבודת בית המקדש למקומה במהרה בימינו. אמן סלה.

50 מא ע"א, ד"ה אי נמי.

51 פסחים נד ע"א, ונדרים לט ע"ב.

52 שם בנדרים ד"ה שבעה.

53 פרשת תולדות סוף סי' סד.